

Naslednji učni korak ni posebno zahteven, saj gre za ponovitev znanega. Kako se vprašamo po primerah v prostih stavkih in kateri stavčni člen so? Za jasnejšo predstavo lahko naredimo to tudi pismo v obliki običajne razčlenbe (izpeljava s črto in vprašanjem). Odgovore poudarjeno povzamemo: primere so prislovna določila načina (kako?).

Po taki pripravi prehod na končni učni cilj ne bo več težak. Ogledamo si preostale stavke in doženemo, da gre za podredja. Kar je bil zgoraj člen, je tu cel stavek, odvisnik. Napišemo glavni stavek, potegnemo črto in postavimo vprašanje — vrsta odvisnika, ki sledi kot dopolnilo, je čisto jasna: načinovni, in to primerjalni, oz. stavčno prislovno določilo načina. Spoznanje le-tega pa je bil učni smoter slovničnega dela ure. Novi odvisnik takoj pridružimo vrsti že obravnavanih in pojasnimo, da se zanj običajno uporablja le kratki naziv *primerjalni*, ki prav dobro izraža njegovo bistvo.

Na koncu si je treba zapisati le še kratke povzetke, ki pa smo jih seveda ustno skupno utrjevali sproti (lahko smo si jih sproti kot delne povzetke tudi zapisovali):

1. Primere so posebno izrazno (slogovno) sredstvo. Z njimi predstavimo predmete ali pojave bolj živo, nazorno.

2. Zelo rad jih je uporabljal pisatelj Tavčar.

3. Primere uvajajo primerjalni vezniki: ko = kot, kakor.

4. Kadar je primera stavčni člen (prisl. dol. n.), ni ločena z vejico.

5. Primera je lahko tudi stavčna (cel stavek) — primerjalni odvisnik. Takrat je od nadrednega stavka ločena z vejico.

Poglejmo še, katera področja našega predmeta smo pri obravnavi povezali:

— slovstveno teorijo (stilistika — primera),

— slovstveno zgodovino (Tavčar, njegov slog, povezava z osebnostjo),

— slovnico (prislovno določilo načina, primerjalni odvisnik, primerjalni vezniki),

— pravpis (raba vejice, po potrebi tudi pisava veznika *kot* in samostalnika *primera*).

Vaje so mogoče raznovrstne: razširjanje primer v stavke in krčenje v člene (kdaj ne gre?), iskanje novih pri istem pisatelju ali pri drugem (in primerjava), zapisovanje domačih, ljudskih, tvorba samostojnih novih... In ob tem spoznanje, da je tudi vrsta primerjalnih odvisnikov, ki jih ne moremo šteti med pesniške primere.

Vesna Lamut
Ljubljana

STOPNJEVALNO ALI GRADACIJSKO PRIREDJE

Slovenska slovnica pozna pet vrst priredij: vezalno, ločno, protivno, vzročno in sklepalno. Upoštevati pa bi morali tudi stopnjevalno priredje, bolj rečeno stopnjevalno razmerje med členi priredja.¹ Obravnavamo ga lahko samostojno,

¹ Prim. J. Toporišič: Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, Jis 1968, str. 184—192.

lahko pa ga pridružimo vezalnemu priredju. Primere za stopnjevalno razmerje med posameznimi členi priredja smo doslej prištevali v glavnem k vezalnemu priredju.

Stopnjevalno priredje je torej blizu vezalnemu. Vsebina enega člena priredja je razen v drugem lahko stopnjevana tudi v tretjem, četrtem ... členu priredja, skratka — v stopnjevalnem priredju je razmerje med členi priredja stopnjevalno.

Če je stopnjevanje določeno po vidnem, jasno zaznamovanem načelu, to imenujemo lestvica. Če gre lestvica gor, je klimaks, če navzdol, pa antiklimaks. Pri klimaksu lastnost stopnjujemo navzgor, povečujemo, vrednost dodajamo, pri antiklimaksu pa odvezujemo, zmanjšujemo, lastnost stopnjujemo navzdol: *Globoko, / vse globlje* se nam je zarezalo v dušo. (Cankar)

V stopnjevalnem priredju uporabljamo v slovenščini naslednje veznike in vezniške besede:

1. *ne samo (ne le) — ampak (marveč, temveč) tudi*
2. *tako — kakor*
3. *ne — ne*
4. *niti — niti*
5. *tudi*

Najprej nekaj primerov za *ne samo (ne le) — ampak (marveč, temveč) tudi*: Na trgu je vsak dan več proizvodov; tudi takšnih, ki niso samo koristni, / *marveč tudi lepi za oko, veseli za srce*. (Kosmač) Naše mlade oči so zamaknjene strmele v prihodnost, naše prešerno upanje je s širokim zamahom zavrglo preteklost; pa ni zavrglo *samo njenih zmot, / temveč tudi vse njene večne lepote*. (Cankar) Niso bili pripeti škrici *samo na hrbet, / temveč čisto na ramo, / na desno in levo stran*. (Cankar) Ta primer je zanimiv, ker je pisatelj v drugem delu priredja spustil del vezniške besede, tj. *tudi*. Še drugi primeri: Godilo se ji je kakor tistim redkim, ki jih ni gnala v svet *le misel na zaslužek, / marveč tudi sla po življenju*. (Bevk) Zgledoval se je pri tem *ne le na škofa Kacijanarja, / marveč tudi na svojega vzornika, škofa Bonoma*. (Rupel) V hrvaščini naj bi izšli prevodi vseh Trubarjevih knjig *ne le v glagolici, / temveč tudi v cirilici*. (Rupel) Zanimivo pa je, da je tokrat Trubar napadel in pograjal *ne le papežnike, / temveč tudi lutske*. (Rupel) Zanimivo v zgornjih treh primerih je, da Rupel uporablja vedno samo vezniško skupino *ne le — temveč tudi* in nobene druge.

Še primer iz Trubarja: Nikdar poprej per nikomer, per obenim gostovanu oli povablenu se nej tulikanj dragih, sladkih mnogoterih jejdi inu riht kmalu naprej neslu inu postavilu koker zdaj, *nekar le samuč per žlahtnikih, / temuč tudi per purgarjih*. (Trubar) Ta primer iz uvoda v Noviga testamenta pusledni dejl iz 1577 je zanimiv zato, ker Trubar uporablja *nakar le samuč — temuč tudi*. (Iz Bohoričeve slovnice vemo, da je *samuč samo* + č in *temuč temveč*.) Torej *ne le samo — temveč tudi*, namesto da bi vzel samo en del: ali *ne le* ali *ne samo — temveč tudi*.

So pa težave z dvojnimi veznikom *ne samo* (ali *ne le*) — *ampak tudi* (ali *marveč tudi, temveč tudi*). »V stari slovnici so bili taki vezniki uvrščeni v vezalno priredje, v Ss 1964 se o njih ne govori, ponazarjajo pa (kot v SP 1962) protivno priredje. Mislim, da to ni upravičeno niti v primeru, če ne priznavamo stopnjevalnega priredja (v tem primeru jih je treba uvrstiti med veznike vezalnega priredja« (prim. JiS 1968, št. 6, str. 188).

Če taka priredja obrnemo, dobimo namesto *Ni zavrglo samo njenih zmot, /temveč tudi vse njene večne lepote* (Cankar) tole: *Tudi vso njeno večno lepoto je zavrglo, /ne samo njenih zmot*. Ali: *Ni bil samo brez očeta, /ampak tudi brez matere*, kar dá *Tudi brez matere je bil, /ne samo brez očeta*. S tem da stavke obrnemo, izgubimo del dvojnega veznika: *temveč, marveč, ampak* odpade, ostane pa *tudi* — *ne samo* (ne le).

Sedaj pa o veznikih *tako* — *kakor*. Primeri bi bili: Na mizo so postavili *take vode / kakor vina*. — Ta glagoljaški duhovnik je moral zaradi vere zapustiti *tako Istro / kakor Kranjsko*. (Rupel) Meja med vezalnim in stopnjevalnim priredjem ni jasna, v veliki meri je odvisna tudi od subjektivne analize. Stavke, kot je npr. *Na mizo so postavili tako vode, kakor vina*, bi lahko pojmovali stopnjevalno ali vezalno. Vezalno priredje bi bilo, če bi samo naštevali in pri tem ne bi stopnjevali vsebine prvega dela stavka. V našem primeru pa se lastnosti povečujejo, stopnjujejo, zato je to stopnjevalno priredje. Odvisno je tudi od sobesedila. Če se zamislimo v težke čase, npr. v strahote v taboriščih, kjer še vode ni bilo dovolj, kaj šele vina, vidimo, da je vsebina priredja stopnjevana.

Ker vemo, da lahko stopnjujemo navzgor ali navzdol, skušajmo obrniti stavke s klimaksom in dobili bomo antiklimaks (pri tem pa spustimo del veznika, tj. *tako*): Na mizo so postavili *vina / kakor vode*. V naslednjem primeru je vezniškemu paru *tako* — *kakor* dodan še poudarni členek *tudi*; s tem je stopnjevanje bolj poudarjeno: *Kakor* je Trubar svoje razmerje do družbenih prizadevanj kmeta uravnaval po nazorih nemške cerkve in zlasti po Lutru, / *tako* se je *tudi* glede drugih družbenih vprašanj držal luteranskih nauk. (Rupel)

Primeri za *ne* — *ne*: *Ne v življenju ni odrešenja, /ne v smrti*. (Cankar) *Brez njega sreče zame ni tu, /ne onstran jame*. (Prešeren) *Ne on, /ne deželni stanovi* niso mogli skriti svojega ogorčenja. (Rupel) *Ne straši moč viharja, /ne grom valov mornarja*. (Prešeren) *Zakaj srce ne pozna malenkosti/ in tudi ne paragrafov*. (Cankar) *Nismo se bali ne belih žena, /ne vedomca, /ne torklje*. (Cankar) *Zame ni bilo dneva več, /ne noči, /ne ur nisem štel, /ne minut*. (Cankar) To je primer za klimaks, saj ne stopnjujemo časa, temveč nestrpnost — pisatelj je vsako uro, vsako minuto bolj nestrpen.

In primeri za *niti* — *niti*: *Nihče ga ni bil niti tepel, /niti karal*. (Trdina) *Ni namreč niti brez srajce, /niti brez nogavic*, zato je zanjo čuden, molčeč popotnik. (Pahor) *Nikogar ni doma, niti očeta, /niti matere*. (Cankar) *Niti mačeha hudobna, /niti sto sovražnikov*. (Župančič) *Morda le zategadelj, ker sem vedel, da niti kruha ni doma, /kaj šele črne kave*. (Cankar) V zadnjem primeru imamo namesto drugega *niti* — *zvezo kaj šele*; s tem je lastnost še bolj stopnjevana.

Z uvrstitvijo vezniških parov *ne* — *ne* in *niti* — *niti* so pravzaprav težave. »Breznik jih uvršča v »nikalno ločno priredje«:

Vi ne znate ne mene/ ne mojega očeta. /Dalm./

To bi bilo res le v primeru, ko bi šlo za odgovor na vprašanje ali poznate mojega očeta? Toda v tem primeru je sintaktična pretvorba dvojna:

1. namesto povednega stavka imamo vprašalnega in
2. namesto trdilnega stavka imamo nikalnega.

Najbližja pretvorba *ne mene/ ne mojega očeta* je *tako mene/ kot mojega očeta* ali *mene/ in mojega očeta*, zaradi česar postavljam take primere v stopnjevalno priredje« (prim. JiS 1968, 188).

Primeri s *tudi*: *Prebivašča mojga stenam, /mirni je samoti znano, /tudi nepokoju mesta* ni novica, da jo ljubim. (Prešeren) Ubogi pregnanec je šel po

svetu brez denarja, /pa tudi brez tolažbe in upanja. (Trdina) Mařenka ni videla nikogar / in tudi nje ni nihče videl. (Cankar) Tresel se je on / in tresel sem se tudi jaz.

Ker je priredni odnos razen na ravni stavkov tudi na ravni stavčnih členov (npr. osebk, povedka) in njih delov, imamo seveda tudi tukaj lahko stopnjevalno priredje. Kjer *slana*, /*sneg*, /*toča* ne pada. (Prešeren) To je *grozno*, /to je *strašno*, /to je *skoro neverjetno!* (Kersnik) Minevali so tedni, /meseci, /leta. — Gledam *brezo*, /*smreko*, /*hrast*, tiho zamišljene v svojo rast. (Župančič) V teh primerih imamo stopnjevanje navzgor — klimaks. Osnova, podlaga je čas, drevo itd., potem lastnost stopnjujemo navzgor po moči, velikosti itd. — Lahko pa imamo tudi antiklimaks — stopnjevanje navzdol, tj. lastnosti zmanjšujemo: Nikoli nista bila sama in Francka si je želela, da bi *samo eno uro*, /*samo kratko minuto* slonela ob njem. (Cankar) Novi veri pa se je priključila *večina plemstva*, /*vrhovi meščanstva* / in *del cehovskega meščanstva*. (Rupel) Vse polno je pomaranč — o da bi eno imel, *samo eno*, /*ali vsaj pol*, /*ali vsaj tisti košček*, ki ga je bil v prahu izgubil otrok. (Cankar) Tukaj ste kmetje, /*polkmetje*, /*kočarji*, /*gostači*, /*delavci* / in *dninarji*. (Kvedrova) Pot se spenja in širi; že so daleč za mano ulice, /*uličice*, v prah in mrak potopljene. (Cankar) Zunaj je bilo *žareče*, /*bleščeče* poletno jutro. (Cankar) Pred *leti*, /*meseci*, /*tedni* bile so nedolžne in čiste (Golia)

Stopnjuje se lahko tudi s poudarnimi prislovi, kot so: *še bolj*, *skoraj*, *celo*, *povrhu* še itd.: Njen glas je bil *tih*, /*skoro pretih*. (Cankar) Joj, ti *nesrečni otrok moj* /*še bolj nesrečni oča tvoj*, ki kriv brezmejnega je zlega. (Gregorčič) *Danes ne*, ljubi gospod, /*danes nikakor ne*. (Kersnik) *Kruh* mi je vzel / *in še čast povrhu*. (Cankar) Bili so oboroženi z *mečem* / *in celo s puško*. (Rupel) *Veliko* je že bilo *bridkosti*, / *skoraj že dovolj*. (Cankar)

Stopnjevalno razmerje oz. okrepitev je seveda lahko dana tudi v pristavku ali vrinjenem stavku. Ta je v razmerju do tistega, kar pojasnjuje, okrepljen: *Vsega ima dovolj*, /*tudi denarja*, pa pravi, da je revež. — Odkar je šel po svetu, ga *nihče* ni več videl, /*tudi mati ne*.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Jože Toporišič

Filozofska fakulteta Ljubljana

O ENO- IN VEČGLASNOSTI NEKATERIH BESEDNIH KATEGORIJ

Slovenske besede je glede naglasa načeloma mogoče deliti na take, ki naglas imajo (npr. *ôče*, *brât*, *prositî*), in take, ki ga ravno nimajo (npr. *in*, *da*). Tiste, ki imajo naglas, pa spet lahko ločimo po tem, ali imajo enega samega ali pa dva (izjemoma tudi več). Tako vsaj misli (ali je mislila) večina slovenskih jezikoslovcev. Da ne bo treba verjeti samo na besedo, navajam: Š k r a b e c : »Navadno je naglašen v besedi in sam zlog, ki more biti dolg ali kratek. /.../ Na več zlogih se poudarjajo (besede), skržene iz več prvotno samostojnih besedic (npr. *dòkàj*) in sestavljene brez veznega samoglasnika: *pólzêmeljnik*, *pétsto-*